

УДК 378.011.3-057.175:174

**ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ І ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

Хникін Олександр Вікторович

аспірант кафедри педагогіки,
професійної освіти та управління освітніми закладами
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Пачевська Аліса Валеріївна,

к. мед. наук, доцент кафедри
стоматології дитячого віку
Вінницький національний медичний університет
ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, Україна

Вступ Мораль і духовність мають два виміри: *глобальний* (загальнолюдський) і *особистісний*. З позицій першого виміру необхідно акцентувати увагу на тому, що сьогодні ми є свідками потужного технічного прогресу, який супроводжується моральним регресом. Відбувається дисбаланс, наслідки якого можуть стати небезпечно непередбачуваними. І якщо 21 століття не буде століттям гуманізму, якщо прогрес буде нелюдським, це може призвести до серйозних проблем, навіть трагедій. Другий вимір пов'язаний з тим, що окрема людина, яка ігнорує духовні закони, часто впадає в депресію. Психологічні тренінги, вихід в яких вона шукає, мало що дають при відсутності духовного стрижня. Вони навіть шкодять в тому, що лише накачують самооцінку, як велосипедну шину. На них людина отримує не саме щастя, а ілюзію щастя: нічого насправді не змінюється, лише позитивна уява про себе зростає. Образно кажучи, вони є тим допінгом, який приймає спортсмен. Якщо ж в людині «живуть» духовні закони, в неї є внутрішній цензор, який сильніший за неї. Він корегує її дії, вчинки, стримує, йде проти її волі, проти її бажань, задоволення яких може породити серйозні особистісні проблеми, і допомагає керувати ними.

Зауважимо, що між моральним і духовним є велика різниця. Так, моральне – це переважно зовнішнє: не краду, не вбиваю. Морально? Так. Але це може бути лише зовнішня оболонка. Фашисти також проявляли зовнішню вихованість (в усьому був *ordnung*– порядок). Однак в них було відсутнє те, що ми називаємо духовністю. Духовне – це внутрішнє, більш глибоке (моральні переконання і моральна спрямованість, контроль не тільки своїх вчинків, а своїх думок). Сутність людини характеризується не тим, що вона говорить, а тим, що вона робить і про що мовчить, не текстом, а підтекстом. Тому досить часто буває так, що зовнішня людина і внутрішня – дві різних людини.

Як бачимо, проблема формування духовної культури, основою якої є моральні цінності, є досить актуальною і належить до проблеми соціального характеру, оскільки пов'язана з формуванням важливої сфери особистості, без якої людина не може бути справжнім громадянином, а відтак рушійною силою суспільства, здатною до його духовного оновлення; суспільства, яке переживає період стрімких далекосяжних змін, науково-технічного прогресу, високих інформаційних технологій. Усе це вимагає дотримання високих моральних чеснот.

Основи духовності і моральності, хребет системи цінностей закладаються спочатку в сім'ї, потім у школі. Саме тому моральний і духовний розвиток школярів, який впродовж всієї історії розвитку суспільства був актуальним, залишається важливим і в наш час. На жаль, сьогодні має місце знецінення моральних і духовних принципів життєдіяльності і поведінки, зміщення цінностей, однобічна соціальна орієнтація підростаючого покоління на споживання, а не на духовні цінності.

Мета нашої роботи полягає у пошуку ефективних шляхів формування моральних і духовних цінностей школярів як у навчальному процесі, так і в позашкільній роботі.

Матеріали та метод Відомо, що одним із найважливіших у становленні молоді людини є період шкільного життя, зокрема підлітковий вік, коли закладаються основи всіх рівнів особистості, формуються і закріплюються

практично всі властивості та якості характеру, ставлення до суспільства і самої себе. На це й спрямовані всі навчальні дисципліни, зокрема фізична культура. Проте, незважаючи на значні її ресурси і можливості щодо формування моральних цінностей, процес фізичного виховання у школі акцентований переважно на розвитку рухових якостей учнів, завдання ж морального виховання здебільшого залишаються поза увагою. Від учителя насамперед вимагають високої фізичної підготовленості підопічних, виконання ними встановлених нормативів. До того ж ідеологія фізичного виховання школярів в більшій мірі спрямована на вольові аспекти, дух боротьби, суперництва. Однак виховати всебічно розвинену особистість, в тому числі її вольові якості неможливо поза загальнолюдськими моральними і духовними цінностями.

Проблеми морального виховання особистості активно досліджували І. Бех, В. Каплінський, Л. Кольберг, В. Сухомлинський, О. Столяренко, Н. Хамська та ін. Значно менше уваги приділялось в дослідженнях цієї проблематики вивченню особливостей становлення моральної культури школярів підліткового віку зокрема на уроках фізичного виховання та в позакласній роботі з фізичної культури, що є складовою загальної культури особистості.

Досліджуючи дану проблему, ми припустили, що формування моральних цінностей як основи духовності підлітків в освітньому процесі буде успішним при створенні таких педагогічних умов: врахування індивідуальних і вікових особливостей підлітків; їх спрямованість на моральні цінності під час організації освітнього процесу та позашкільної роботи з фізичної культури; застосування відповідних прийомів педагогічної взаємодії та ситуацій морального вибору, спрямованих на формування моральних цінностей та якостей; використання міжпредметних зв'язків в контексті формування моральних і духовних цінностей підлітків.

Висунуте припущення зумовило необхідність вирішення таких завдань: 1) вивчити стан проблеми формування моральних цінностей школярів у науковій літературі та в практичній діяльності школи; 2) проаналізувати

можливості позашкільної роботи з фізичної культури щодо формування моральних цінностей підлітків; 3) виявити, обґрунтувати та експериментально перевірити комплекс педагогічних умов, що забезпечують необхідний рівень сформованості моральних цінностей підлітків.

Для розв'язання поставлених завдань заплановано використання комплексу взаємопов'язаних теоретичних і емпіричних *методів дослідження: теоретичних* (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, контент-аналіз, узагальнення) з метою вивчення психолого-педагогічної літератури і визначення теоретичних засад виховання морально-вольових якостей підлітків в процесі позашкільної роботи з фізичної культури; *емпіричних* (анкетування, бесіда, пряме і непряме спостереження, само оцінювання, тестування) з метою вивчення сформованості досліджуваних якостей як складової готовності підлітків до подальшого самовдосконалення; *методів математичної статистики* для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісної залежності між досліджуваними явищами і процесами.

Результати та обговорення Слід наголосити на тому, що формування духовності – одна з головних проблем нашої держави, оскільки її успішний розвиток залежить перш за все від морального і духовного рівня громадян, гармонізації соціального життя нації. Духовність як особлива, надземна енергія визначає спрямованість усіх розумових, емоційно-чуттєвих, вольових якостей людини, здатність до самоусвідомлення себе як особистості. Проблема духовності належить також до числа основних психологічних проблем. Життєво важливі завдання, котрі стоять перед сучасною цивілізацією, полягають у подоланні соціальної й національної несправедливості, припинення моральної кризи, а це потребує корінного очищення свідомості багатьох людей, їхнього духовного відродження. Адже суспільство й держава не можуть нормально існувати, виконувати свої функції без певної системи гуманістичних, духовних цінностей. Оволодіння учнівською молоддю духовними цінностями підносить свідомість особистості на вищий щабель, наповнює її життя і діяльність високими цілями.

Духовність зміцнює єдність і цілісність усього суспільства, забезпечує подолання труднощів на шляху його розвитку. Одночасно вона виступає однією з характеристик особистості, яка містить у собі саме поняття «душа», внутрішнє «я», внутрішнє «конструювання» особистості. Структура духовності характеризується духовними потребами, знаннями духовних законів, їх внутрішнім прийняттям, наявністю моральних переконань, наявністю власної позиції і сміливістю її висловлювати і захищати; моральною спрямованістю.

У психологічній літературі розрізняють чотири рівні сформованості духовності у школярів. *Перший – егоцентричний*, на якому особа прагне до власної значущості, вигоди, престижу. Ставлення до себе є самоцінним, а до інших суто прагматичним, залежить від понять «вигідно-не вигідно». Цей найнижчий рівень духовності, а по суті її відсутності характеризується пріоритетністю егоцентричної моралі. *Другий - групоцентричний*, на якому особа ототожнює себе з певною групою (родина, народ, нація, клас, партія тощо), яка є для неї провідною. Усі інші можуть сприйматися як «вороги», «опоненти», «чужі», які не варті поваги, співчуття, допомоги, любові. На цьому рівні особа керується груповою мораллю. *Третій рівень-просоціальний (гуманістичний)*: людина виступає самоцінною, рівною з іншими з точки зору прав, свобод, обов'язків. Ця людина спрямована на досягнення продуктів праці, спілкування, пізнання, які принесуть благо не лише їй, а й іншим, навіть «чужим», «далеким», «незнайомим». Лише у такому випадку можна говорити, що ця особа виконує «золоте правило» етики: чини з іншими так, як би ти хотів, щоб чинили з тобою. *Четвертий (найвищий) рівень – духовний*, на якому людина починає усвідомлювати себе та інших як істот особливого роду, пов'язаних між собою та з духовним світом. У цих рамках людина встановлює суб'єктивні стосунки з Богом через пошуки особистої формули зв'язку з Ним [1].

Згідно даної концепції та результатів досліджень інших науковців, а також наших власних міні досліджень та спостережень за поведінкою підлітків, ми визначили *три рівні* сформованості моральних та духовних цінностей:

високий, середній, низький. *Високий* характеризується такими показниками: сформованість морального ідеалу порядності, чесності, правдивості, справедливості, працелюбності, співчуття до ближніх та готовності їм допомогти; вміння давати морально-етичну оцінку явищам і вчинкам; альтруїзм; наявність життєвих цілей тощо. *Середній* визначається активним пошуком морального ідеалу порядності, чесності, правдивості, справедливості, працелюбності, співчуття до ближніх та готовності їм допомогти. *Низький* – відсутністю морального ідеалу, а також такими характеристиками як непорядність, нечесність, брехливість, несправедливість, непрацелюбність, відсутність співчуття до ближніх та готовності їм допомогти, егоцентризм, байдужість, відсутність цілей життя.

Висновки / Conclusions. Аналіз результатів анкетування та тестування підлітків за названими вище показниками висвітлив, що низький рівень сформованості морально-духовних цінностей характерний для 36,5% підлітків, середній – для 38%, високий – для 25,5%. Паралельно були виявлені фактори, які негативно впливають на моральний і духовний ріст школярів: відчуження особистості від суспільства, від національної культури, національних традицій; залежність від негативного оточення; відсутність морального стержня особистості, моральної спрямованості.

Подальша дослідно-експериментальна робота спрямовуватиметься на пошук ефективних шляхів (принципів, засобів, форм, методів, прийомів виховання та самовиховання морально-духовних цінностей підлітків засобами фізичної культури в освітньому середовищі загальноосвітньої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Возвращая педагогическая психология / Под. ред. А. В. Петровского: учебник для студентов педагогических институтов. – М.: Просвещение, 2009. – 300 с.
2. Каплінський В. В. Проблеми та практичний досвід формування моральної культури особистості В.В. Каплінський // Наукові записки ВДПУ ім..

М.Коцюбинського. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вип. 40. – Вінниця, 2013. – С. 111-117

3. Каплінський В. В., Асаулюк І.О., Пінаєва О. Ю. Етика викладача закладу вищої освіти та формування морально-етичних норм поведінки студентів: навчально-методичний посібник для самостійної роботи магістрів. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. 112с.

4. Lazarenko N. I., Kaplinski V. V. Higher Education in Ukraine: Ensuring the Quality of Education. *International Scientific-Practical Conference Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences*. Kielce, 2016. P. 98 – 101.